

Оралбаева Ж.З.,
Джакишева У.К.

**Қарыз алушының несиелік
қабілеттілігін бағалау
әдістемелерін жетілдірудің
кейбір аспектілері**

Қазіргі уақытта отандық тәжірибеде қарыз алушылардың несиелік қабілеттіліктерін бағалаудың бірыңғай және әмбебап әдістемесі жоқ. Оны қалыптастыру өте қиын, себебі несиелік қабілеттілікті бағалау көптеген сандық және сапалық көрсеткіштерге талдау жүргізуді талап етеді. Соған қарамастан клиенттердің несиелік қабілеттіліктерін бағалаудың өзіндік жүйесін жасау және жетілдіру сенімді және тұрақты клиенттермен жұмыс істеуге ұмтылатын кез келген коммерциялық банктің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Несиелік қабілеттілікті бағалау үшін қазіргі кезде қолданылатын әдістер қарыз алушының өткен кезеңдердегі қызметтері туралы мәліметтерді талдауға негізделген. Осындай бағалаудың маңыздылығына қарамастан ол қарыз алушының алдағы уақыттағы несиелік қабілеттілігін жан-жақты сипаттай алмайды. Несие беру туралы негізделген шешім қабылдау үшін алдағы уақыт бойынша қарыз алушының несиелік қабілеттілігін болжаудың маңыздылығы жоғары. Несиелік қабілеттілікті бағалау кезінде болашақта конъюктураның өзгеруін міндетті түрде ескеру керек.

Түйін сөздер: несие, несиелік қабілеттілік, несиелік қабілеттілікті талдау, қарыз алушы, бағалау, несиелік саясат.

Oralbaeva Zh.Z.,
Dzhakisheva U.K.

**Some aspects of improving
the methodology for assessing
creditworthiness of the borrower**

Currently, the domestic practice, there is no single, universal methodology for assessing the creditworthiness of the borrower. Its formation is difficult, as the credit quality assessment involves an analysis of a wide range of quantitative and qualitative indicators. Meanwhile, the development and improvement of its own system of assessing the creditworthiness of customers is an important task of each credit institution that seeks to work with stable reliable partners. Currently used and recommended ways of assessing creditworthiness based mainly on the analysis of data on the borrower in the previous period. For all the importance of this assessment it can not exhaustively characterize the creditworthiness of the borrower in the coming period. It is advisable to use a forecasting creditworthiness of the borrower in the coming period, in order to make an informed decision on granting loans. In assessing creditworthiness should take into account the forthcoming changes in market conditions.

Key words: credit, creditworthiness, analysis of credit, borrower, assessment, credit policy.

Оралбаева Ж.З.,
Джакишева У.К.

**Некоторые аспекты
совершенствование методики
оценки кредитоспособности
заемщика**

В настоящее время в отечественной практике не существует единой и универсальной методики оценки кредитоспособности заемщика. Ее формирование представляется затруднительным, так как оценка кредитного качества предполагает анализ широкого круга количественных и качественных показателей. Между тем разработка и совершенствование собственной системы оценки кредитоспособности клиентов является важной задачей каждой кредитной организации, которая стремится работать с устойчивыми надежными партнерами. Применяемые в настоящее время и рекомендованные способы оценки кредитоспособности опираются главным образом на анализ данных о деятельности заемщика в предшествующем периоде. При всем значении такой оценки она не может исчерпывающим образом характеризовать кредитоспособность заемщика в предстоящем периоде. Целесообразно использовать прогнозирования кредитоспособности заемщика в предстоящем периоде, с тем, чтобы принимать обоснованное решение о предоставлении ссуд. При оценке кредитоспособности нужно учитывать предстоящие изменения конъюнктуры.

Ключевые слова: кредит, кредитоспособность, анализ кредитоспособности, заемщик, оценка, кредитная политика.

**ҚАРЫЗ АЛУШЫНЫҢ
НЕСИЕЛІК
ҚАБІЛЕТТІЛІГІН
БАҒАЛАУ
ӘДІСТЕМЕЛЕРІН
ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР
АСПЕКТІЛЕРІ**

Банк несиелік операциялар бойынша өзінің саясатын анықтағаннан кейін, оны іске асырудың тиімді жүйесін қарастыруы қажет. Несиелік саясатты іске асырудың негізі қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін бағалау болып табылады. Яғни, несиелік қабілеттілік несиені басқару әдісі ретінде несиелеуді ұйымдастыру процесіне экономикалық тұрғыдан әсер етеді.

Бәрімізге белгілі, несиелік келісім екі субъектінің – қарыз беруші мен қарыз алушының өзара қарым-қатынастарын көрсетеді. Яғни, қарыз беруші келісім объектісін қарыз алушыға мерзімділік, төлемділік, ақылылық шарттармен бере отырып, сол келісім объектісінің меншік иесі болып қалады. Қарыз беруші үшін әрбір несиелік келісімде тәуекелділік элементтері кездеседі. Олар: қарызға алынған қаражаттарды әртүрлі себептерге байланысты өз уақытында қайтармау, несие бойынша есептелінген өсімақыны төлемеу және т.б. Осындай тәуекелділіктердің болуы, олардың әртүрлі факторларға және қарыз алушының қызметінің нәтижесіне тәуелділігі коммерциялық банктерді қарыз алушылардың өз міндеттемелерін өз уақытында орындау ықтималдылықтарын бағалау немесе анықтау көрсеткіштерінің жүйесін таңдауды талап етеді.

Қарыз алушылардың өздерінің міндеттемелерін орындау қабілеттіліктерін бағалау үшін көрсеткіштерді таңдау мәселесі банк ісінің дамуының барлық кезеңдерінде өзектілігі өте жоғары сұрақтардың бірі болған және осы мәселе экономикалық әдебиеттерде несиелік қабілеттілікті анықтау мәселесі ретінде қарастырылады. «Несиелік қабілеттілік» түсінігінің мәні және оның мазмұны әртүрлі кезеңдерде әрқалай қарастырылған.

Сонымен, банктік тәжірибеге несиелік қабілеттілікті бағалаудың енгізілуіне мынандай себептер әсер еткен:

- қарыз алушының қосымша ақша қаражаттарына деген қажеттіліктерін толық несиелеу;
- несиелік келісім шартта көрсетілген несиелеу шарттарын экономикалық негіздеу қажеттілігі;
- несиелеудің дамуы және кеңеюі.

Міне, осы айтылғандардың барлығы несиелеудің әрбір жеке субъектісін кешенді түрде талдауды қажет етеді. Осы жағдайда несиелік қатынастарды қалыптастырудың бірінші кезектегі жоспарына қарыз алушылардың экономикалық қызметтерін са-

палы түрде талдау, олардың несиелік қабілеттіліктерін бағалау сұрақтары шығарылады.

Несиелік қабілеттілік бұл несиелік келісімшартта бекітілген несиелеу мүмкіндіктері мен шарттары туралы сұрақтарды шешу үшін қажетті қарыз алушының сапалық сипаттамасы. Несиелік қабілеттілікті анықтау ең алдымен банк тәуекелділігін төмендету және оның жұмысының тұрақтылығын жоғарылату мақсатында несиелейтін банк үшін қажет. Сонымен, несиелік қабілеттілік – бұл банктен несие алудың материалдық және қаржылық мүмкіндіктерінің жиынтығы және қарыз алушының несие өз уақытында, толық сомада қайтару қабілеттілігі арқылы анықталатын несиенің ең шекті сомасы.

Қарыз алушының несиелік қабілеттілігін талдаудағы ең негізгі мақсат – несие беру туралы келісімшартқа сәйкес көрсетілген несие сомасын қарыз алушының қайтара алу қабілетін және соған дайын екендігін анықтау. Банк әрбір жағдайда өзі баратын тәуекелділік деңгейін және соған байланысты қарыз алушыға берілетін несие мөлшерін анықтау керек. Несие беру кезінде оны қарыз алушыға беру шарттарын анықтай білу қажет. Қарыз алушының несиелік қабілеттілігіне әсер ететін кейбір факторларды бағалауда қиыншылықтар кездеседі, бірақ қаржылық есептерде оларды мүмкіндігінше нақты есепке алу керек. Бұл қарыз алушының қаржылық жағдайын өткен жылдар бойынша да бағалау жүргізуді және соған байланысты болашаққа болжамдар жасауды талап етеді. Банктен несие беруге жауап беретін банк қызметкері несиені өтеу үшін қарыз алушының қаржылық мүмкіндіктеріне әсер ететін барлық кездейсоқ себептерді ескере отырып, оның болашақ жағдайын болжай алуы қажет. Банктің несиелік бөлімінде жұмыс істейтін банк қызметкерлерінің міндеттеріне мыналар кіреді:

- қарыз алушының несиелік қабілеттілігін сипаттайтын ақпараттарды жинақтау;
- жинақталған ақпараттарды өңдеу және талдау;
- ақпараттарды жалпылау және оларды болашақта пайдалану үшін сақтау;
- қарыз алушының несиелік өтініші бойынша қорытынды жасау.

Несиелеу процесі белгіленген мерзімде несиенің қайтарылмай қалуына себепкер болатын көптеген факторларға байланысты болып келеді. Сондықтан да, банктен несиенің берілуі алдын ала ықпал ететін факторларды оқып-үйрену арқылы қарыз алушының несиелік қабілетін талдауға жағдай жасайды.

Қарыз алушының несиелік қабілеттілігі – бұл қарыз алушының өзінің қарыздық міндеттемелері бойынша толық және өз уақытында есеп айырысу мүмкіндігін білдіреді.

Қарыз алушының несиелік қабілетін бағалаудағы негізгі мақсат оның жақын уақыт аралығындағы қарызды қайтара алу мүмкіндігін болжау. Өткен уақыттардағы қарыз алушының төлем қабілетсіздігінің дәрежесі клиенттің несиелік қабілеттілігін бағалау барысында иек артатын ең бір формальды көрсеткіш болып табылады. Егер де қарыз алушының мерзімі өткен қарызы болып, ал балансы өтімді және меншікті капиталының мөлшері жеткілікті болса, онда банкке өткен уақыттағы төлемдердің бір рет кешіктірілуі, клиенттің несиелік қабілетсіздігі туралы қорытынды үшін негіз болып табылмайды. Несиелік қабілеттілігі бар клиенттер банкке, жабдықтаушыларға, бюджетке ұзақ төлемсіздіктің болуын жібермейді.

Клиенттің несиелік қабілеттілігінің деңгейі, банктің нақты бір қарыз алушыға беретін ссудасымен байланысты қарапайым тәуекелдерінің дәрежесін көрсетеді.

Қарыз алушының қаржылық тұрақтылығын объективті бағалау және несиелік операцияларға байланысты мүмкін болатын тәуекелдерді есепке алу банкке несиелік ресурстарды тиімді басқаруға және жоғары мөлшерде пайда алуға мүмкіндіктер береді.

Енді қарыз алушының несиелік қабілеттілігін бағалаудың әдістемелік ерекшеліктеріне тоқталайық. Бұл:

Біріншіден, корпоративтік қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін бағалау олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілуі керек. Олай болмаған жағдайларда (яғни, барлық ұйымдарға бірыңғай бағалау әдістемесін пайдалану кездерінде) қарыз алушының ғана емес банктің де қаржылық жағдайына әсер ететін маңызды факторлар ескерусіз қалуы мүмкін. Сондықтан да, коммерциялық банктер қарыз алушының несиелік қабілеттіліктерін өте терең зерттеуге көңіл бөлулері қажет. Яғни, банк үшін несиелік операцияның маңыздылығын көрсететін сандық көрсеткіштердің маңыздылығынан (мысалы, пайыздық табыстарды, негізгі қарыз сомасын, несие мерзімін орташа банктік көрсеткіштермен салыстыру) ссуданы беру кезеңіндегі жүргізілетін аналитикалық жұмыстардың көлемі тәуелді болуы керек.

Бірақ нақты тәжірибеде, корпоративтік қарыз алушылардың қызметтерінің ерекшеліктері және сұралып отырған несиенің параметрлері тал-

дау жүргізілетін көрсеткіштерді таңдауға әсер етпейді. Тек несиелік қабілеттілікті талдаудың жеке бір түрлері ғана кейбір әдістемелерде, яғни ұйымдардың салалар бойынша бөлінуі (өнеркәсіп/сауда) және алынған қарыздың мерзімдері бойынша (бір жылдан жоғары немесе төмен) көрініс тапқан. Соған байланысты несиелік қабілеттілікті талдауға жеткілікті деңгейде мән берілмеу коммерциялық банктердің де қаржылық жағдайларына кері әсер етеді.

Екіншіден, қарыз алушылардың қаржылық емес параметрлерін бағалауға көп көңіл бөлінбеу. Несиелік қабілеттіліктің кешенді түрдегі сипаты оны бағалаудың екі бағытын бөліп қарастыруды талап етеді:

– Қаржылық параметрлерді бағалау.

– Қаржылық емес параметрлерді бағалау.

– Қарыз алушының қаржылық параметрлерін бағалау дегеніміз – бұл клиенттің қаржылық есептіліктерінің жағдайларын зерттеу жолымен несиені банктен алу және оны уақытында өтеу бойынша қарыз алушының нақты мүмкіндіктерін бағалау.

Қаржылық емес параметрлерді бағалау деп қарыз алушының басқару есептерінің мәліметтерін және т.б. көздер есебінен алынған ақпараттарды негізге ала отырып, қарыз алушының кредиторлық қарыздарын өз уақытында өтеу бойынша сыртқы факторларды талдауды айтамыз.

Егер қаржылық коэффициенттердің көрсеткіштері қарыз алушыны бағалау кезінде үнемі пайдаланылса, онда қарыз алушының қаржылық емес параметрлерін бағалау тек әрбір үшінші әдістемелерде ғана жүргізіледі. Бұл несиелік қабілеттілікке талдау жүргізудің кешенді көзқарастарының әлі де болса әлсіз дамығандығын куәландырады. Бұл қарыз алушының қызметіндегі қаржылық емес аспектілерді ескермеу деген сөз емес, себебі, несие беру туралы қорытынды жасауға дайындық кезінде, әдетте несиелік қабілеттіліктердің барлық факторлары ескеріледі. Бірақ клиенттердің несиелік қабілеттілік класын есептелінген қаржылық коэффициенттер мәні бойынша анықтау, қарыз алушының қаржылық емес параметрлерінің мәнін бағалаудағы субъективтілікке әкеледі.

Осындай жағдайлардың ең негізгі себебі, біздің ойымызша, коммерциялық банк филиалдары үшін қарыз алушының несиелік қабілеттілігінің қаржылық емес параметрлерін бағалау қызметінің орталықтандырылғандығы болып табылады. Соған байланысты клиенттің несиелік қабілеттілігі туралы ең соңғы шешімді банктердің орталық офистері қабылдайды.

Үшіншіден, клиенттің қаржылық есептіліктерін несиелік қабілеттілікті бағалаудың ақпараттық базасы ретінде қарастыру кезіндегі кемшіліктерге мән бермеу. Коммерциялық банктердегі несиелік қабілеттілікті бағалаудың көптеген әдістемелері үшін қаржылық көрсеткіштерді есептеудің стандартты формулаларын қолдану тән болып табылады. Бұл әдістемелер әрбір клиенттің есептік саясатының ерекшеліктерін толық ескеруге мүмкіндіктер бермейді. Мысалы, баланстағы өзгерістерді салыстыру кездерінде орташа салалық қаржылық көрсеткіштерді салыстыру базасы ретінде пайдалануға тәжірибеде ерекше көңіл бөлінбейді.

Төртіншіден, қарыз алушының қаржылық емес параметрлерін бағалаудың әдістемелік базаларының жеткіліксіздігі. Кейбір жағдайларда банктер «Менеджмент сапасы» деп аталатын бағалау жүргізуге тырысады. Бірақ бұл өте күрделі талдаулардың бір түрі болып саналады. Себебі, баллдар санын жүргізу кезіндегі негізгі күрделі мәселелердің бірі – ол қарыз алушыны бағалау кезінде әдістемеде көрсетілмеген жағдайлар да кездеседі.

Қарыз алушының несиелік саясатының және негізінен шоттарының жағдайын сипаттайтын сандық көрсеткіштерді есептеу кезінде бір-бірлеріне сәйкес келмейтін мәліметтерді пайдалану ұсынылады (есептік кезіндегі шоттар бойынша айналым көбінесе, сұралып отырылған несие сомасына жатқызылады).

Сонымен бірге, қарыз алушының қаржылық параметрлерін сипаттайтын көрсеткіштер шеңбері өте тар, яғни көптеген авторлардың зерттеулері бойынша әрбір екінші коммерциялық банк әдістемелерінде менеджмент сапасын бағалау, ал әрбір үшіншісінде кепілді бағалау, әрбір төртіншісінде қарыз алушылардың айналымдарын бағалау, ал әрбір алтыншысында несиелік тарихты бағалау кездеспейді.

Бесіншіден, қарыз алушының болашаққа болжанған көрсеткіштерінің рөлінің нақты анықталмағандығы. Яғни, тәжірибеде несиелік қабілеттілікті бағалау үшін пайдаланылатын барлық көрсеткіштер клиенттердің болашақтағы несиелік қабілеттіліктері туралы нақты мәліметтер бере алмайды. Қарыз алушылар банкке болашақтағы ақшалай ағымдары және қаржылық нәтижелері туралы мәліметтер бергенімен болжанатын қаржылық құжаттар өте қысқартылып жасалады, ал оның мәліметтері қарыз алушының несиелік қабілеттілігі бойынша класын анықтауда мүлдем ескерілмейді.

Бүгінгі күні қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігі, көбінесе қаржылық көрсеткіштер бой-

ынша баллдық әдістер арқылы анықталады, ал қаржылық емес көрсеткіштер қосымша ескерілгендігімен жалпы бағалаудың нәтижесіне ешқандай әсер етпейді. Сондықтан да қаржылық емес көрсеткіштерді ескере отырып несиелік қабілеттілікті бағалаудың маңыздылығы өте жоғары.

Банктің заңды және жеке тұлғалармен әртүрлі банктік операциялар жүргізу кезіндегі тәуекелділікті көрсетудің негізгі құралдарының бірі қарыз алушылардың банк алдындағы міндеттемелерін өз уақытында орындап отыруы туралы ақпараттарды ашу жүйесінің тиімді жұмыс істеуі болып табылады. Міне осы тұрғыдан алып қарағанда, нарықты экономика жағдайында жұмыс істейтін банктер үшін қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін бағалаудың маңыздылығы өте жоғары.

Жалпы алғанда, несиелеу кезінде шешімін күтіп тұрған бірқатар қиындықтар бар. Атап айтсақ, біріншіден, талап етілетін құжаттарды қарастырудағы кемшіліктер. Екіншіден, несиелік қабілеттілігін есептеулерді жүзеге асырудағы жетіспеушіліктер. Үшіншіден, экономика салаларының тек таңдамалы түрлерін несиелеп, кейбір аса қажетті салаларын олардың ұзақ мерзімді қажет ететіндігінен несиелемеу т.с.с. Осындай кемшіліктерді түзеп, несиелеу процесін жетілдіру керек.

Қазіргі жағдайда Қазақстанда қарыз алушылардың қаржылық жағдайын талдаудың жалпыға ортақ әдістемелер жоқ, сондықтан әр банк клиенттердің несиелік қабілетін бағалаудың өз

әдістемесін қолданады. Банктердің өтімділігі және табыстылығы клиенттердің қаржылық жағдайына тәуелді болып келеді. Сондықтан банктер несиелік операцияларының табыстылығын қамтамасыз ету үшін қарыз алушылардың несиелік қабілетін егжей-тегжейлі бағалауды жүзеге асыруға тиіс. Қарыз алушылардың несиелік қабілетін бағалауда Қазақстанның банктері қаржылық коэффициенттер әдісін қолданады, бұл әдіс бір қатар факторларды ескермейді. Ал шетел тәжірибесінде несиелік тәуекелдің алдын алу мақсатында несиелік қабілетті бағалаудың әлде қайда тиімді әдістері пайдаланылуда, осының салдарынан несиелік бойынша пайыздар төмендеп, жеке және заңды тұлғалардың несиелеу сұранысы жеткілікті деңгейде қанағаттандырылады. Сол себептен Қазақстан банктеріне шетел тәжірибесін ескере отырып, қарыз алушылардың несиелік қабілетін бағалаудың әдістерін жетілдіру өте маңызды.

Біздің пікіріміз бойынша қазіргі кезде қарыз алушының несиелік қабілеттілігін бағалаудың неғұрлым тиімдісі кешенділік көзқарас болып табылады. Қарыз алушының қаржылық және мүлктік жағдайын сипаттайтын кең түрде таралған көрсеткіштермен бірге ұйым қызметінің операциялық циклінің үздіксіздігіне әсер ететін факторларды бағалауға мүмкіндіктер беретін нарықты және шығарылатын өнімдерді, еңбек өнімділігін, инновациялық белсенділігінің деңгейін сипаттайтын көрсеткіштерге де талдау жүргізген дұрыс болары еді деп санаймыз.

Әдебиеттер

- 1 Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА-М, 2013, 208 с.
- 2 Дюсембаев К.Ш. Анализ финансового положения предприятия. – Алматы: Экономика, 2008, 305 с.
- 3 Бочаров В.В. Комплексный финансовый анализ. – М.: Питер, 2005, 506 с.

References

- 1 Sheremet A.D., Saifulin R.S., Negashev E.B. Metodika finansovogo analiza. – M: INFRA, 2013, 208 s.
- 2 Duisembaev K. Sh. Analiz finansovogo folozhenia fredfriatia. – Almaty: Economica, 2008, 305 s.
- 3 Bosharov V.V. Komflecnyi finansovyi analiz. – M.: Piter: 2005, 506 s

